

Modele miniaturale de altare descoperite la Olteni - „Cariera de nisip”, Situl B, jud. Covasna

Cuvinte cheie: Transilvania, Neolitic, Eneolitic, viață spirituală, altărașe

Key words: Transylvania, Neolithic, Eneolithic, spiritual life, altar models

Abstract

The paper presents three fragments from altar models, which were discovered during the rescue archaeological excavations at Olteni, Covasna County. The entire altar models presented in the paper is in the patrimony of National Museum of Eastern Carpathians (MNCR) from Sfântu Gheorghe, Covasna County. The small altar models usually appear in direct association with other cult object, or in special context, pits, and dwellings. The altars present a double function: ritual incense and maintaining the fire, being used as candles. The altars often have three or four small legs, for stability. In the upper side these have a cup or a container in which are deposited the oils or the offerings. We republished two other small altars found at Leț, „Várhegy”, Covasna County, and one discovered at Păulenii Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County. These discoveries cover a large chronological period, beginning with early Neolithic culture, Starcevo-Criș, developed Neolithic (Bandkeramik culture), early Eneolithic (Boian-Giulești and Precucuteni cultures) and developed Eneolithic (Cucuteni-Arșud culture).

Satul Olteni se află situat în depresiunea Sfântu Gheorghe și aparține, din punct de vedere administrativ, comunei Bodoc din județul Covasna. Este situat la 10 km nord de orașul Sfântu Gheorghe, de ambele părți ale D.N-12, Brașov - Miercurea Ciuc. (Pl. I/1, 2) Satul este străbătut de la nord spre sud de râul Olt, după ce acesta părăsește trecătoarea Tușnad.

Localitatea este bine cunoscută în literatura arheologică în primul rând datorită celor două situri aflate la marginea sa nordică: așezarea „În Dosul Cetății-Vármegye” aparținând culturii Cucuteni-Arșud și Castrul Roman de la Olteni¹.

Pe parcursul anilor 2001–2008, conform unor contracte de eliberare a terenului de sarcină arheologică încheiate între SC DOMARKT SRL și Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, în cele două situri numite convențional Situl A (aflat pe partea dreaptă a DN-12 pe direcția Brașov – Miercurea Ciuc) și Situl B (aflat pe partea stângă a DN-12 pe direcția Brașov – Miercurea Ciuc) au fost descoperite și cercetate mai multe așezări suprapuse care datează din neolitic, eneolitic, epoca bronzului târziu, a doua epocă a fierului, perioada post-romană și o necropolă dacică timpurie (sec. IV-III î.Hr.)².

Din anul 2005 și până în prezent cercetările arheologice s-au desfășurat în zona Sitului B. Așezarea a fost locuită în perioada neoliticului mijlociu de către purtătorii Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale; acestei locuiri i-au

fost atribuite o locuință (Locuința 3) și o groapă „menajeră” (Groapa 5). Așezarea a fost locuită apoi de către comunitățile eneolitice de tip Boian-Giulești și Precucuteni I (în umplutura complexelor materialele arheologice sunt amestecate) care indică trecerea la civilizația eneolitică în această parte a Transilvaniei.

În studiul de față vom prezenta complexele de locuit în care au fost descoperite fragmentele de altărașe.

Locuința 1, a fost descoperită la - 0,4 m de la suprafața actuală a terenului. Suprafața locuinței a fost delimitată de materialele arheologice răspândite pe 12 x 6,5 m. Groapa locuinței a fost săpată până la -0,8 m și era orientată pe direcția est-vest. Acest complex a fost parțial distrus în partea sa de nord, de exploatarea în carieră efectuate în perioada postbelică. Umplutura locuinței era compusă din pământ negru, în amestec cu numeroase materiale arheologice (unelte din piatră, fragmente de rășniță, plastică antropomorfă, ceramică, etc.) care pot fi atribuite culturilor Ceramicii liniare cu note muzicale (materiale arheologice izolate); Boian-Giulești și Precucuteni I (pe parcursul cercetărilor arheologice preventive de la Olteni nu a fost surprins raportul stratigrafic între cele două culturi eneolitice).

Fragmentele ceramice sunt modelate manual, din lut în amestec cu nisip și resturi vegetale, sunt bine netezite, iar ornamentele sunt realizate prin tehnica incizării și excizării. Decorul fragmentelor ceramice descoperite în

acest complex sunt incizate și excizate. Dintre motivele decorative se remarcă „*tabla de șah*” și „*dinți de lup*”.

Din umplutura acestei locuințe au fost descoperite două fragmente de altărașe, un picior cu o parte din măsuță (Nr.inv. 13892; Pl. II/3) și un fragment de picior (Nr.inv. 14003; Pl. II/1). Pieseile au fost descoperite în amestec cu materiale ceramice.

Complexul 2 (complex de locuit), a fost descoperit la -0,3 m de la suprafața actuală a terenului. Conturul gropii este orientat pe direcția nord-sud, are forma relativ ovală (36 x 28 m) cu pereții oblici spre fundul relativ plat. În partea centrală a complexului groapa se adâncește până la -1,2 m. În această zonă a fost descoperită o aglomerare de bolovani de piatră (bolovani neprelucrați ce au diferite dimensiuni) printre care s-au descoperit materiale arheologice reprezentate în special de ceramică. Umplutura gropii complexului este formată din pământ de culoare neagră. Din partea estică a acestui complex a fost descoperit un fragment de altăraș (Nr.inv. 13675; Pl. II/2). Fragmentul provine din umplutura formată din pământ negru și nu a fost asociat cu alte materiale arheologice. Complexul de locuit (?) se află în curs de cercetare.

Catalog:

Altăraș – fragment (Î: 75 mm; Î. picior: 60 mm; Î. masă: 15 mm; GR. picior: 23 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă, păstrează slip de culoare brun-închis.

Din altăraș s-a păstrat un picior cu talpa aplatizată și o parte din masă cu recipient. Masa avea forma patruleteră iar pereții recipientului s-au păstrat cu înălțimea de 1,5 cm în partea de colț a mesei (recipientul este rupt din vechime).

Piciorul este amplasat în colțul mesei, în poziție verticală, are secțiunea rombică și baza este aplatizată. Talpa piciorului are forma relativ ovală cu marginile rupte din vechime.

Pe exterior, baza măsuței este decorată cu o linie orizontală incizată, din care pornesc triunghiuri excizate așezate cu vârful în jos, în forma de „*dinți de lup*”. Piciorul este decorat pe trei din cele patru laturi. Partea superioară este decorată cu trei benzi formate din linii orizontale incizate umplute cu excizii de

formă rectangulară, în forma „*tablei de șah*”. Baza piciorului este decorată cu o bandă îngustă formată din linii orizontale incizate umplută cu excizii de formă rectangulară. (Pl. II/2; Pl. III/2)

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Complex 2; c. P/7; -65 cm; 28.07.2006

Încadrare culturală: Precucuteni

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 13675

Altăraș – fragment (Î: 52 mm; Î. picior: 35 mm; Î. masă: 17 mm; GR. picior: 20 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă.

Piesa reprezintă un fragment dintr-un altăraș din care s-a păstrat o parte din măsuță și un picior. Măsuța are forma rotundă (D = 100 mm) cu marginea înălțată față de tăblie, este rotunjită și ușor evazată. Piciorul este tronconic cu talpa plată. Piesa este decorată pe exterior cu linii geometrice incizate. Decorul pe picior este format din linii paralele, unghiulare, incizate și formează mai multe romburi. Se poate observa că pe partea inferioară a măsuței piesa este decorată cu linii incizate (decorul este distrus din vechime). (Pl. II/3; Pl. III/3)

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Locuința 1; c. B/3; -35 cm; 10.10.2006

Încadrare culturală: Precucuteni

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 13892

Altăraș – fragment (Î: 44 mm; GR. picior: 20 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu pietricele și nisip fin. Arderea este oxidantă și are culoarea cărămiziu. Din piesă s-a păstrat partea superioară a piciorului. Lipsesc din vechime masa altărașului și partea inferioară a piciorului (talpa).

Piciorul are secțiunea rectangulară, este gol în interior în partea superioară și probabil era poziționat în colțul mesei. Piciorul este îndoit în zona mediană și pe exterior prezintă o proeminență rotundă trasă din pasta piesei. Din acest punct și până spre talpă piciorul are secțiunea ovală. După modul de realizare al proeminenței din partea frontală a piciorului, aceasta poate sugera trăsături antropomorfe „*genunchiul*”.

Piesa prezintă pe toate laturile decor format din linii verticale incizate, uneori acestea se unesc și formează „X”-uri (Pl. II/1; Pl. III/1).

Piesa a fost descoperită într-un complex de locuit, Locuința 1; c. B/5; - 60 cm; 23.10.2006

Încadrare culturală: Cultura ceramicii liniare cu note muzicale (?).

Deținător: MNCR; Nr. inventar: 14003

Considerații preliminare privind locuirea din neoliticul dezvoltat (Cultura ceramicii liniare cu note muzicale) și eneoliticul timpuriu (Culturile Boian și Precucuteni) din zona sud-est transilvăneană

Comunitățile Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale au avut un rol important la formarea culturilor eneoliticului timpuriu, Boian, Turdaș, Iclod, Precucuteni³.

La nivelul fazei Giulești, a început expansiunea comunităților culturii Boian spre nord, fiind ocupate zone însemnate din sud-estul Transilvaniei și sudul Moldovei. Aici au întâlnit comunități de tip liniar-ceramic târzii, aflate la începutul fazei târzii a marelui complex central-european. Din contactul acestora, de o parte și de alta a Carpaților Orientali, s-a născut o nouă sinteză, cultura Precucuteni⁴.

Cultura Boian rezultă din contactul, în centrul Munteniei, dintre cultura Dudești și cultura Ceramicii liniare cu note muzicale. Treptat, a ocupat cea mai mare parte a Munteniei, iar ulterior s-a extins și spre alte teritorii⁵. Comunitățile acestei culturi au o evoluție îndelungată (de circa 6 secole, de-a lungul a patru faze: Bolintineanu, Giulești, Vidra și faza de tranziție la cultura Gumelnița), împărțite la rândul lor în subfaze. În cursul primei etape a culturii Boian-Giulești (Greaca) constatăm așezări doar în Muntenia. În a doua etapă (Aldeni), comunitățile au fost mai numeroase, fapt atestat prin extinderea considerabilă a ariei de răspândire până la Jiu, spre vest, între Carpați și Siret, sud-estul Transilvaniei, spre nord. (Pl. I/3)⁶.

Cultura Boian este cunoscută în sud-estul Transilvaniei și suprapune spațiul de locuire al Culturii Ceramicii liniare. Materiale aparținând acestei culturi au fost descoperite în 16 stațiuni din Transilvania. (Pl. I/5)⁷.

În zona de curbură a Carpaților Răsăriteni, pe fondul confluențelor culturii Boian cu cea a ceramicii liniare, după toate probabilitățile, se naște cultura Precucuteni. Nu se cunosc în această fază a cercetărilor cauzele exacte care au dus la dispariția (sau transformarea – migrația?) culturii Boian în sud-estul Transilvaniei.

Două sunt componentele principale care au stat la baza formării culturii Precucuteni: Cultura Ceramicii liniare cu note muzicale și

Cultura Boian din a doua sa fază (Giulești). Purtătorii acestei culturi nu s-au putut întâlni decât în sud-estul Transilvaniei, singura zonă unde s-au identificat așezări aparținând ambelor culturi (Pl. I/3,4)⁸. Se aprecia, într-un anumit stadiu al cercetărilor, că aceasta se naște în Moldova pe un fond al Ceramicii cu note muzicale la care s-ar adăuga elemente sudice, legate de cele de tip Boian – Giulești.

Materialele liniar-ceramice cu capete de note muzicale din SE Transilvaniei și Muntenia pot fi încadrate la nivel cronologic Vinča B2. Această datare este verificată și de prezența unor importuri atribuite ceramicii liniare cu capete de note muzicale din așezările Vinča B2, de la Tărtăria și Lumea Nouă⁹.

Cultura Precucuteni are trei faze de dezvoltare, care au fost stabilite în special pe baza caracteristicilor ornamentării ceramice (decor incizat, excizat și imprimat, caneluri etc., iar spre sfârșit cu pictură crudă roșie și albă), denumite simplu, I, II și III.

Apariția materialelor ceramice de tip Precucuteni I și II descoperite în straturi aparținând culturii Petrești (de la Turdaș), este naturală, culturile fiind paralelizate, de obicei, cu faza a II-a Giulești, a culturii Boian, cultură ce se întinde și în sud-estul Transilvaniei. Astfel geneza culturii Precucuteni nu poate fi mai timpurie decât faza Vinča C10.

În județul Covasna, au fost descoperite 6 stațiuni în care au apărut materiale precucuteniene din faza I, la Eresteghin, Moacșa, Sfântu Gheorghe – "Cetatea Cocostârcului", tot în oraș pe strada Váradi și la Turia, iar pe teritoriul județului Harghita sunt doar la Bancu (Ciucsîngiorgiu), deși numărul lor este posibil să fie mai mare (Pl. I/5).

Caracteristică fazei timpurii este ceramica cu decor excizat, de cele mai multe ori în forma unor dinți de lup dispuși pe două sau mai multe șiruri, asociată cu linii incizate, benzi incizate înguste, incizii cu puncte, pliseuri și caneluri. În săpăturile lui Z. Székely de la Eresteghin a fost descoperită o locuință cu vatră patrulateră pe mijlocul peretelui vestic de 1 x 0,75 m, o groapă și un cuptor de pâine. Datele publicate sunt deosebit de importante, deoarece se pare că locuința avea podeaua și vatra suspendată¹¹.

Cultura Precucuteni, ca mai toate culturile neolitice și eneolitice, a fost angrenată într-o rețea de relații directe sau indirecte cu mai multe din culturile contemporane puțin anterioare sau chiar posterioare din spațiul geografic în care s-a dezvoltat și a evoluat.

Cercetările arheologice au pus în evidență astfel de relații chiar cu cultura Boian, iar apoi cu Gumelnița, care urmează după aceasta, sau cu aspectul cultural Stoicani-Aldeni-Bolgrad¹².

Materiale ceramice Precucuteni se găsesc în așezările culturii Petrești până în faza A-B, inclusiv, acest lucru putând fi pus și în legătură cu sfârșitul acestei culturi¹³.

Descoperirile de la Eresteghin, Ciuc-sân-giorziu și Turia sunt importante deoarece ele diferă de etapa Precucuteni I din Moldova. Materialele din Transilvania de sud-est sunt de factură mai bună. Impresia pe care ne-o lasă aceste descoperiri (în special cele văzute la Turia) este geneza lor din descoperiri de tip Giulești sau elemente înrudite, de aceea credem că geneza culturii Precucuteni are loc undeva în sud-estul Transilvaniei (Eresteghin și Turia) și se datorează unor influențe sudice¹⁴.

În zona sud-est transilvăneană sunt mai multe așezări unde au fost descoperite materiale arheologice ce aparțin culturilor Ceramicii Liniare cu note muzicale, Boian – Giulești și Precucuteni, dintre care le amintim pe cele de la Olteni, Leț, Biborțeni, etc. Până în prezent, cercetări arheologice pe suprafețe mari s-au efectuat numai în situl de la Olteni, cu ocazia cercetărilor arheologice preventive. La Olteni au fost descoperite complexe separate (locuințe și gropi) aparținând Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale. Până în stadiul actual al cercetărilor arheologice de la Olteni – Situl B, nu a fost descoperite complexe care să poată fi atribuite cu certitudine locuirii Boian-Giulești sau Precucuteni. Materiale arheologice descoperite în umplutura complexelor cercetate sunt asociate și îmbină elemente specifice ambelor culturi.

La Olteni, pe fondul locuirii Culturii Ceramicii liniare cu note muzicale, prin pătrunderea purtătorilor culturii Boian-Giulești, în sud-estul Transilvaniei putem spune că se formează și evoluează cultura Precucuteni.

Considerații generale asupra modelelor miniaturale de altărașe

Viața religioasă a unei comunități se desfășoară pe două coordonate, extrem de importante, legate de spațiul și timpul în care un anumit grup uman se dezvoltă, astfel încât credințele și practicile religioase sunt în directă legătură cu necesitățile legate de cult. Grupul uman, sub diverse forme de organi-

zare, prin intermediul ritualului și al mitului și-a consolidat o anumită percepție asupra realității înconjurătoare. Religia, în neolitic, vine să înlocuiască magia ca sens de invocare a forțelor naturii. Aceste forțe erau personificate ca zeități, ființe care erau mai mult sau mai puțin inteligibile¹⁵.

Arta neolitică și eneolitică din zona balcanică a strălucit atât prin tehnica de realizare dar mai ales prin ideea și dorința de stilizare, de a transmite un anume gen de mesaj artistic. Majoritatea obiectelor din lut sunt însoțite de o „decorație” cu caracter cultic. Este vorba de semne și simboluri care sacralizează obiectul sau îl definesc, îi definesc rolul sacral. Machetele cuprind mai multe categorii de reprezentări. Astfel, identificăm: casa divină, cuptorul divin, templul sau sanctuarul, machete de altare, turnul divin sau mitic¹⁶. Indiferent de ceea ce reprezintă machetele, acestea sunt deosebit de importante, deoarece de cele mai multe ori arată clădiri sau mobilier care fie există în perioada respectivă, fie era imaginat de oamenii neolitici. Alte dovezi cu privire la interiorul sau exteriorul clădirilor, realizat din lemn sau alte materiale perisabile, sunt slab documentate arheologic¹⁷.

Manifestările religioase în perioada preistorică cuprind o serie de aspecte legate de o arhitectură specific cultică, elemente ritualice miniaturale (altărașe, figurine) și elemente de cult monumentale, care de cele mai multe ori definesc clădirile comunitare. Altărașele ar putea reprezenta suporturi pentru figurine sau recipiente pentru păstrarea și arderea unor lichide sau mirodenii¹⁸. Mesele cultice și cupele miniaturale este posibil să fi fost folosite pentru reprezentarea la scară redusă a unor scene sacre¹⁹, având în vedere faptul că mese și altare de dimensiuni monumentale au fost descoperite în mai multe așezări neolitice, pe care se desfășurau anumite practici religioase. Unul dintre cele mai cunoscute exemple de sanctuare cu mobilier special destinat cultului este la Parța, unde dovezile arheologice scot în evidență o serie de ritualuri legate de fecunditatea și fertilitatea comunității²⁰. În procesul de sacralizare a vieții lor, oamenii neolitici folosesc un inventar cultic, menit să reprezinte cele patru elemente esențiale: pământul (prin râșnițele ritualice folosite la râșnitul sacru și la fabricarea pâinii²¹, aerul prin folosirea și arderea esențelor parfumate²², focul prin folosirea cuptoarelor, a vetrelor, prin amplasarea figu-

rinelor în jurul instalațiilor de foc, apa prin păstrarea lichidului sacru, prin practicarea libației²³. Figurinele umane ar fi putut fi folosite în cadrul ritualurilor ca fiind o reprezentare a strămoșilor mitici, sau o personificare a forțelor supranaturale. Figurinele zoomorfe pe de altă parte ar putea fi simboluri tangibile ale eforturilor umane de a controla natura²⁴.

Pe de altă parte, este posibil ca ritualul principal de ofrandă să fi fost coordonat și organizat de către comunitate într-un anumit punct din așezare, unde sacrificiile erau oferite pe altare de mari dimensiuni. După parcurgerea ritualului principal, este probabil că fiecare membru al comunității să fi luat cu sine o parte din ofranda oferită și pusă în altărașe mici, păstrând-o pentru protecția familiei²⁵.

Importante studii aspra acestui tip de artefacte au fost efectuate de către cercetătorii bulgari. Primul cercetător bulgar care a încercat o clasificare a altărașelor descoperite pe teritoriul bulgar, mai precis în zona văii râului Struma, este M. Čochadžiev. Acesta clasifică altărașele în două categorii: triunghiulare și patruleterare, iar apoi în patru sub-categorii²⁶. V. Nikolov va încerca o nouă abordare, luând în considerare categoriile și formele de altărașe în funcție de structura și poziția ornamentelor aflate pe acestea. Tipologia a fost remarcabil îmbunătățită ulterior de către I. Vaisov, care a sugerat și o posibilă întrebuințare a lor, precum și caracteristicile altărașelor în funcție de culturi, tehnici și locul de aplicare a decorului²⁷. Cercetătorii bulgari nu au analizat și altărașele circulare, care de cele mai multe ori imită la scară miniaturală mesele.

În funcție de forma și aspectul lor, altărașele descoperite pe teritoriul României se pot clasifica în trei mari grupe: cu trei picioare, cu patru picioare și fără picioare²⁸. Diferențele formale dintre altărașe ar putea semnifica faptul că un anumit tip era folosit pentru o activitate specifică. Cercetătoarea clujeană a propus o tipologie a altărașelor, având în vedere dimensiunile, formele și tipuri de ornamente. Altărașele cu trei picioare este compusă din trei subgrupe: triunghiulare simple, triunghiulare cu protome și triunghiulare care au formă de cupă. Grupa altarelor cu patru picioare cuprinde șase subgrupe: casete simple, măsuță simplă cu cavități, dreptunghiulare simple cu franjuri, măsuță cu recipient-casetă, măsuță cu recipient circular, zoomorfe. Altarele fără picioare

se disting între altare cu suport și cele de tip vas²⁹. Fragmentarea altărașelor s-ar putea datora tehnicii de modelare, fiind foarte greu de spus dacă fragmentarea era una ritualică sau nu³⁰.

În analiza altărașelor trebuie observate o serie de aspecte legate de materialul și tehnica de modelaj, noduri aflate pe picioarele pieselor, înclinația picioarelor, forma recipientului, profilul piciorului. Acest tip de analiză este greu de pus în practică, din cauza fragmentării accentuate a pieselor.

Primele altărașe pe teritoriul României datează din cultura Starcevo-Criș și au fost descoperite la Gura Baciului. Ambele altărașe din această stațiune au corpul de formă patruleteră. Unul dintre ele are deasupra picioarelor recipient de formă patruleteră, iar pe corp prezintă decor imprimat prin apăsări triunghiulare. Al doilea altăraș are cupa de formă circulară, iar decorul format în aceeași tehnică de apăsare a unor benzi triunghiulare dispuse opus și aparține nivelului GB II-III³¹. Altărașe cu masa patruleteră și recipientul circular apar începând cu Starcevo-Criș IIA, acestea fiind decorate cu excizii triunghiulare sau cu două proeminențe în relief, formând niște ochi³².

În cultura Starcevo-Criș au fost identificate mai multe altărașe cu picioaruse și cupă în partea superioară, precum cele de la Beșenova-Bucova, încadrate în faza a treia de evoluție a acestei culturi. Ambele piese au cupa desprinsă din vechime. Pe picioare au fost realizate decoruri incizate sau excizate. Unul dintre altărașe are pe picior incizii adânci, liniare, paralele, iar deasupra arcadei formate de cele două picioare se află incizii semicirculare care formează arcade. Al doilea altăraș are pe marginea măsuței dreptunghiulare și pe picioare un șir de excizii în formă de zig-zaguri³³. Semnificația meandrului și a zig-zagului este bine cunoscută, aceste simboluri fiind asociate cu apa, cu lichidul primordial³⁴ și cu șarpele³⁵.

Dintr-o groapă din faza IIIB-IVA a aceleiași culturi provin două piese remarcabile descoperite la Leț, com. Boroșneu Mare, jud. Covasna.

Altăraș – fragment (Î: 90 mm; LA: 70 mm; GR: 34 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare și masă, lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Arderea oxidantă, păstrează slip de culoare brun-închis (Pl. IV/2; Pl. V/2).

Piciorul este arcuit cu secțiunea rombică și talpa plată. Piciorul este decorat cu linii excizate pe margini și cu un „ochi” aplicat de formă semisferică, așezat în partea superioară. „Ochiul” prezintă o perforație circulară în partea superioară. Sub „ochi” și până spre bază prezintă o linie verticală incizată. Pe părțile laterale piciorul este decorat cu împunșături de formă relativ triunghiulară ce formează arcade în relief. Piciorul este bine lustruit, culoarea cafenie cu pete cenușii și negre, arderea oxidantă³⁶.

În urma reconstituirii acestei piese se poate observa faptul că altărașul avea 4 picioare și probabil o masă sau cupă (Pl. VI/2).

Piesa a fost descoperită într-o groapă, Gr. 1; -0,5 m, 1997.

Încadrare culturală: Starcevo-Criș IIIB-IVA
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 1457

Altăraș - fragment (Î: 90 mm; LA: 70 mm; GR: 23 mm; DG.: 140 mm; D. perforație: 6 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare, masă și cupă lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu resturi vegetale și nisip fin. Altărașul este lustruit, arderea reductantă, culoarea cafenie cu pete cenușii și negre (Pl. IV/1; Pl. V/1).

Din piesă s-a păstrat un picior, o parte din masă și din recipient. Piciorul este poziționat în colțul mesei, în poziție verticală, are secțiunea în forma literei „L” și talpa plată. Piciorul este decorat pe exterior cu benzi late excizate în formă de meandre. Partea interioară a piciorului este nedecorată, dar bine lustruită. Masa altărașului este de formă patrulateră și prezintă la colț, în dreptul piciorului o perforație circulară oblică (această perforație era utilizată probabil pentru agățarea piesei). Cupa (recipientul) este așezat pe masă, are gura ușor evazată cu marginea buzei rotunjită³⁷ (Pl. VI/1).

Piesa a fost descoperită într-o groapă, Gr. 1; 0,5 m; 1996.

Încadrare culturală: Starcevo-Criș IIIB-IVA
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 1816.

În cultura Cucuteni-Ariușd, numărul altărașelor descoperite este deosebit de mare în comparație cu descoperirile de acest tip din cadrul altor culturi neolitice și eneolitice de pe teritoriul României.

O piesă întreagă a fost descoperită la Păuleni-Ciuc – Ciomortan „Dâmbul Cetății” jud. Harghita³⁸, aflată în colecția MNCR (Pl. IV/3).

Altăraș (Î: 85 mm; DG: 105 mm; D. perforație: 48 mm). Piesa a fost modelată manual, din mai multe bucăți de lut, picioare, masă și cupă lipite apoi între ele. Altărașul este lucrat din lut în amestec cu nisip fin și cioburi pisate. Altărașul este lustruit, arderea oxidantă, culoarea cărămiziu-gălbui.

Masa este prevăzută cu patru piciorușe ce sunt unite între ele prin triunghiuri mici la mijloc. Picioarele sunt așezate în colțul mesei, în poziție oblică spre exterior, secțiunea în forma literei „L” și baza relativ plată. Cupa este de formă tronconică cu marginea buzei rotunjită. La mijloc piesa este prevăzută cu o perforație cât baza cupei. (Pl. V/3)

Piesa a fost descoperită într-o groapă, S.1, Locuința 16, c. D/11, a = 2,45 m, 2003

Încadrare culturală: Cucuteni-Ariușd, Faza A2
Deținător: MNCR; Nr. inventar: 8768.

O piesă asemănătoare cu altărașul – fragment descoperit la Olteni (Pl. III/1), a fost descoperită la Cârcea – „Viaduct”, în nivelul Cârcea III, respectiv Starcevo-Criș IV³⁹. Aceasta prezintă o „bombare” în zona mediană, dând impresia unui picior ușor flexat și prezintă decor format din linii incizate verticale pe exterior⁴⁰. Acest tip de decor, alături de benzile formate din linii ondulate și din excizii adânci, reprezintă prototipul pentru decorul din Cultura Ceramicii liniare timpurii din mai multe stațiuni din Ungaria⁴¹.

Pentru piesa altăraș – fragment (Pl. III/3; Pl. VI/3) sunt analogii în mediul cucutenian, respectiv două fragmente de măsuțe care au păstrat câte un picior și o parte din măsuțele circulare. Aceste două fragmente provin din două locuințe de la Trușești, respectiv locuința 24 și 57⁴². Măsuță circulară cu patru picioare se întâlnește și în Cultura Petrești, în situl de la „Groapa Galbenă”. Aceasta prezintă, la fel ca și fragmentul de la Olteni, marginea măsuței foarte puțin înălțată față de tăblie⁴³. Măsuțe au fost descoperite și în zona balcanică, acest tip de artefact putând avea legături cu culturale cu zona tessalică. La Otzaki Magoula, sit care aparține cronologic culturii Sesklo⁴⁴, a fost descoperit un altăraș - măsuță miniaturală, cu patru picioare și cu suprafața interioară aplatizată. Macheta prezintă pe două laturi de la suprafața superioară forme relativ concave, iar celelalte sunt mai degrabă convexe⁴⁵.

Altărașele apar de cele mai multe ori în asociere directă cu alte obiecte de cult sau în contexte speciale, fie gropi, fie în locuințe. Anumite modele miniaturale de mobilier apar

în clădiri speciale, fapt care arată ritualuri bine definite, precum și aducerea unor ofrande ființelor superioare. Micile altare au o funcționalitate dublă, constând din arderea ritualică, practicarea fumigatio, precum și menținerea focului îndeplinind un rol asemănător lumânărilor⁴⁶. Altarele, de cele mai multe ori, au piciorușe, trei sau patru, pentru a avea stabilitate, ele fiind așezate. În partea superioară au o cupă sau o casetă-recipient în care erau depozitate uleiurile, grăsimile sau ofrandele. Pe exterior întâlnim deseori o serie de simboluri și desene specifice: ochi, sâni, meandre (posibil șarpe) capete zoomorfe, care leagă simbolurile culturale sau poate familia de un anumit totem⁴⁷.

Concluzii

În acest articol am urmărit introducerea în circuitul științific a unei categorii speciale de piese (altărașe de cult) descoperite la Olteni-„Cariera de nisip” județul Covasna.

Cu această ocazie sunt republicate și cele două fragmente de altărașe din colecția MNCR, descoperite în așezarea de la Leț-„Várhegy”, jud. Covasna. Alături de fotografii, realizate din diferite unghiuri, altărașele sunt prezentate cu o reconstituire grafică. Se poate observa faptul că ambele piese au fost realizate într-o manieră artistică deosebită. Piese au fost descoperite într-o groapă „cultică” și aparțin locuirii neolitice timpurii,

cultura Starcevo-Criș.

În acest studiu este republicat și altărașul de cult descoperit la Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita, într-o locuință aparținând culturii Cucuteni-Ariușd. Modele de altărașe sunt întâlnite în cadrul complexului cultural Cucuteni-Ariușd-Tripolie, dar pentru zona est-transilvăneană, această piesă este spectaculoasă⁴⁸.

Descoperirile de altărașe prezentate în acest articol acoperă o paletă cronologică largă, începând cu neoliticul timpuriu (cultura Starcevo-Criș), neoliticul dezvoltat (cultura Ceramicii liniare cu note muzicale), eneoliticul timpuriu (culturile Boian-Giulești și Precucuteni) și din perioada eneoliticului dezvoltat (cultura Cucuteni-Ariușd).

Scopul acestui articol este de a prezenta această categorie de piese – altărașele - atribuite unor activități ale vieții religioase a comunităților preistorice. Se poate observa faptul că piesele analizate deși aparțin unor culturi diferite în timp și spațiu au caracteristici comune (mese rectangulare, mese cu picioare, mese cu cupă, etc.) dar elementele decorative sunt specifice fiecărei culturi.

Altărașele (elementele de cult) descoperite la Olteni - „Cariera de nisip”, jud. Covasna, vor fi prezentate alături de materialul arheologic descoperit în umplutura complexelor cercetate, într-un studiu monografic ce se va realiza la finalul cercetărilor arheologice preventive.

**Dan Lucian Buzea
Adela Mateș**

Desene și reconstituire grafică: Boda Szabolcs

Note - Notes

1. **László 1911; Monah, Cucuș 1985**, 15; **Popovici 2000**
2. **Buzea 2002, Buzea 2003**
3. **Luca 2006**, 34
4. **XXX 2001**, 147
5. **Dumitrescu, Vulpe 1988**, 35
6. **Neagu 2000**, 25; **Neagu 2003**, 88
7. **Comșa 1974**, 32-36; **Maxim 1999**, 98; **Székely 2000**, 152
8. **Marinescu-Bîlcu 1974**, 109- 131; **Dumitrescu, Vulpe 1988**, 35
9. **Drașovean 1996**, 95
10. **Luca 1997**, 256
11. **Lazarovici 1996**, 33
12. **Mantu 1998**, 46
13. **Luca 1999**, 15
14. **Lazarovici 1996**, 34
15. **Lawson 2004**, 853
16. **Gh.-C.M. Lazarovici 2006**, 591
17. **Gimbutas 1997**, 56; **Gimbutas 1999**, 83
18. **Maxim 1999**, 61
19. **Gimbutas 1989**, 116
20. **Gh.-C.M. Lazarovici 2006**, 304
21. **Lazarovici 2003**, 72; **Lazarovici, Maxim 1995**, 182
22. **Hayden 2003**, 122
23. **Lazarovici 1990-1991**, 18
24. **Fuller, Grandjean 2001**, 375
25. **Stanković 1986**, 12-13; **Težak-Gregl 2003**, 47
26. **Čochadžiev 1983**, 60
27. **Vandova 1997**, 23
28. **Maxim 1999**, 62
29. **Maxim 1999**, 206-207, anexa 11, 12
30. **Vandova 1997**, 24
31. **Lazarovici, Maxim 1995**, 149
32. **Lazarovici 1984**, 93, fig. 3/11, 12
33. **Lazarovici 1975**, pl. III, 8, 9; **Lazarovici 1976**, 224, Abb. 3
34. **Haarmann 2005**, 227
35. **Gimbutas 1989**, 79
36. **Lazarovici 1998**, 19
37. **Lazarovici 1998**, 19-20
38. **Buzea 2006**, 154, pl. VIII
39. **Mantu 2000**, 75
40. **Nica 2000**, 152, fig. 8/6a
41. **Nica 2000**, 137
42. **Gh.-C.M. Lazarovici 2007**, 236, planșa Vd. 100
43. **Lazarovici 1987**, 54, fig. 10, 6
44. **Mellaart 1975**, 252
45. **Marangou 1992**, 36
46. **Maxim 1999**, 62
47. **Bradač 2005**, 190

Bibliografie - Bibliography

- XXX 2001**
coord. MIRCEA PETRESCU DÂMBOVIȚA, ALEXANDRU VULPE, *Istoria Românilor*, vol. I. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Ed. Enciclopedică, București, 2001
- Buzea 2002**
DAN BUZEA, *Șantierul arheologic de salvare Olteni - „Cariera de nisip”*, în: *Angustia*, 7, *Arheologie*, p. 183-226, Sfântu Gheorghe, 2002
- Buzea 2003**
DAN BUZEA, *Sat Olteni - Cariera de nisip*, în: *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*. Catalog de expoziție, p. 73-80, Covasna, 2003
- Buzea 2006**
DAN BUZEA, *Models of Altars and Miniature Tables Belonging to the Cucuteni-Arșud Culture, discovered at Păuleni-Ciuc-Ciomortan “Dâmbul Cetății”, Harghita County, în Acta Terrae Septemcastrensis*, V, Sibiu, 2000
- Buzea, Lazarovici 2005**
DAN BUZEA, GHEORGHE LAZAROVICI, *Descoperirile Cucuteni-Arșud de la Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul cetății”. Campaniile 2003-2005. Raport preliminar*, în *Angustia, Arheologie-Etnografie*, 9, p. 25-88, Sfântu Gheorghe, 2005
- Bradač 2005**
MARINA MILIČEVIĆ BRADAČ, *The Transfer of Symbols and Meanings: the Case of „Horns of Consecration”*, în *Documenta Praehistorica*, XXXII, Ljubljana, 2005
- Čochadžiev 1983**
M. ČOCHADŽIEV, *Die Ausgrabungen der neolitischen Siedlung in Pernik, în Nachrichten aus Niedersachsens Urge-*

schichte, 52, 1983, 57-61

Comșa 1974

EUGEN COMȘA, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974

Drașovean 1996

FLORIN DRAȘOVEAN, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996

Dumitrescu, Vulpe 1988

VLADIMIR DUMITRESCU, ALEXANDRU VULPE, *Dacia înainte de Dromihete*, București 1988

Fuller, Grandjean 2001

JILL E. FULLER, BURKE D. GRANDJEAN, *Economy and Religion in the Neolithic Revolution: Material Surplus and the Proto-Religious Ethic*, în *Cross Cultural Research*, vol. 35, nr. 4, Sage Publications, 2001

Gimbutas 1989

MARIJA GIMBUTAS, *Civilizație și cultură*, București, 1989

Gimbutas 1997

MARIJA GIMBUTAS, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, ed. Lucretius, București, 1997

Gimbutas 1999

MARIJA GIMBUTAS, *The Living Goddess*, editor Miriam Robbins Dexter, Berkley, Los Angeles, Londra, 1999

László 1911

FERENCZ LÁSZLÓ, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek*, în *Dolgozatok-Travaux*, Cluj-Napoca, 1911

Lazarovici, Maxim 1995

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995

Lazarovici 1975

GHEORGHE LAZAROVICI, *Unele probleme ale ceramicii neolitice din Banat*, în *Banatica*, vol. III, Reșița, 1975

Lazarovici 1976

GHEORGHE LAZAROVICI, *Fragen der Neolithischen Keramik im Banat*, în *Sondendruck aus Festschrift für Richard Pittioni*, Viena, 1976

Lazarovici 1984

GHEORGHE LAZAROVICI, *Neoliticul timpuriu în România*, în *Acta Musei Porolissensis*, vol. VIII, Zalău, 1984

Lazarovici 1987

GHEORGHE LAZAROVICI, "Șocul" Vinča C în Transilvania. Contribuții la geneza eneoliticului timpuriu, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 1987

Lazarovici 1990-1991

GHEORGHE LAZAROVICI, *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-reli-*

gioase, partea a II-a, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 1990-1991

Lazarovici 1998

GHEORGHE LAZAROVICI, Leț, comuna Boroșneul Mare, jud. Covasna, în *Catalogul expoziției Cultură și Civilizație din Carpații Răsăriteni în lumina noilor descoperiri arheologice*, Sfântu Gheorghe, 1998

Lazarovici 2003

GHEORGHE LAZAROVICI, *Pâinea, grâul și râșnițul sacru în neolitici*, în *Tibiscum, Studii și comunicări de etnografie-istorie*, vol. XI, Caransebeș, 2003

Gh.-C. M. Lazarovici 2006

GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA MAGDA LAZAROVICI, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului în România*, vol. I, Neoliticul, ed. Trinitas, Iași, 2006

Lawson 2004

THOMAS T. LAWSON, *Guns, Germs and Steel and the Birth of the Gods*, în *Theory Psychology*, vol. 14, Sage Publications, 2004

Luca 1997

SABIN ADRIAN LUCA, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășan de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct x2)*, în *Bibliotheca Musei Apulensis*, IV, Alba Iulia, 1997.

Luca 2006

SABIN ADRIAN LUCA, *A Short Prehistory of Transylvania (Romania)*, Heidelberg - Sibiu, 2006

Mantu 1998

CORNELIA MAGDA-MANTU, *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România și relațiile cu lumea egeo-anatoliană*, în *Cercetări Istorice*, XVII/1, 1998, Iași.

Mantu 2000

CORNELIA MAGDA MANTU, *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *Analele Banatului, serie nouă*, vol. VII-VIII, ed. Mirton, Timișoara, 1999-2000

Marangou 1992

CHRISTINA MARANGOU, *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, în *British Archaeological Reports International Series*, Oxford, 1992

Marinescu-Bîlcu 1974

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Ed. Academiei RSR, București, 1974

Maxim 1999

ZOIA MAXIM, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date matematico-statistice*, în *Bibliotheca Musei Napocensis*, XIX, Cluj-Napoca, 1999

Mellaart 1975

JAMES MELLAART, *The Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, Londra, 1975

Minichreiter 2002

KORNELIJA MINICHREITER, *Altars and Idols of the Starcevo Settlement on Galovo, in Slavonski Brod*, în *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu*, vol. 19, nr. 1, 2002, Zagreb

Monah, Cucos 1985

DAN MONAH, ȘTEFAN CUCOȘ, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985

Neagu 2000

MARIAN NEAGU, *Comunitățile Boian-Giulești din Valea Dunării (Les communautés Boian-Giulești dans la Vallée du Danube)*, în *Istros*, vol 10, 2000

Neagu 2003

MARIAN NEAGU, *Neoliticul Mijlociu la Dunărea de Jos cu privire specială asupra centrului Munteniei. Middle neolithic age in the lower Danube region with special consideration on the centre of Muntenia*, București, Ed. DAIM, 2003

Nica 2000

MARIN NICA, *Die mesolitischen und neolithischen Kulturen olteniens im Kontext des mittel-und südosteuropäischen Neolithikums*, în *Analele Banatului, serie nouă*, vol. VII-VIII, ed. Mirton, Timișoara, 1999-2000

Popovici 2000

DRAGOMIR NICOLAE POPOVICI, *Cultura Cucuteni. Faza A. Repertoriul așezărilor (1)*, Piatra Neamț, 2000

Stanković 1986

S. STANKOVIĆ, *Žrtvenici i prosopomorfi iz Vinče*, Beograd, 1986

Težak-Gregl 1993

TIHOMILA TEŽAK-GREGL, *Beitrag zur Kenntnis der neolithischen Kultgegenstände in Nordkroatien*, în *Opuscula Archaeologia*, nr. 27, Zagreb, 2003

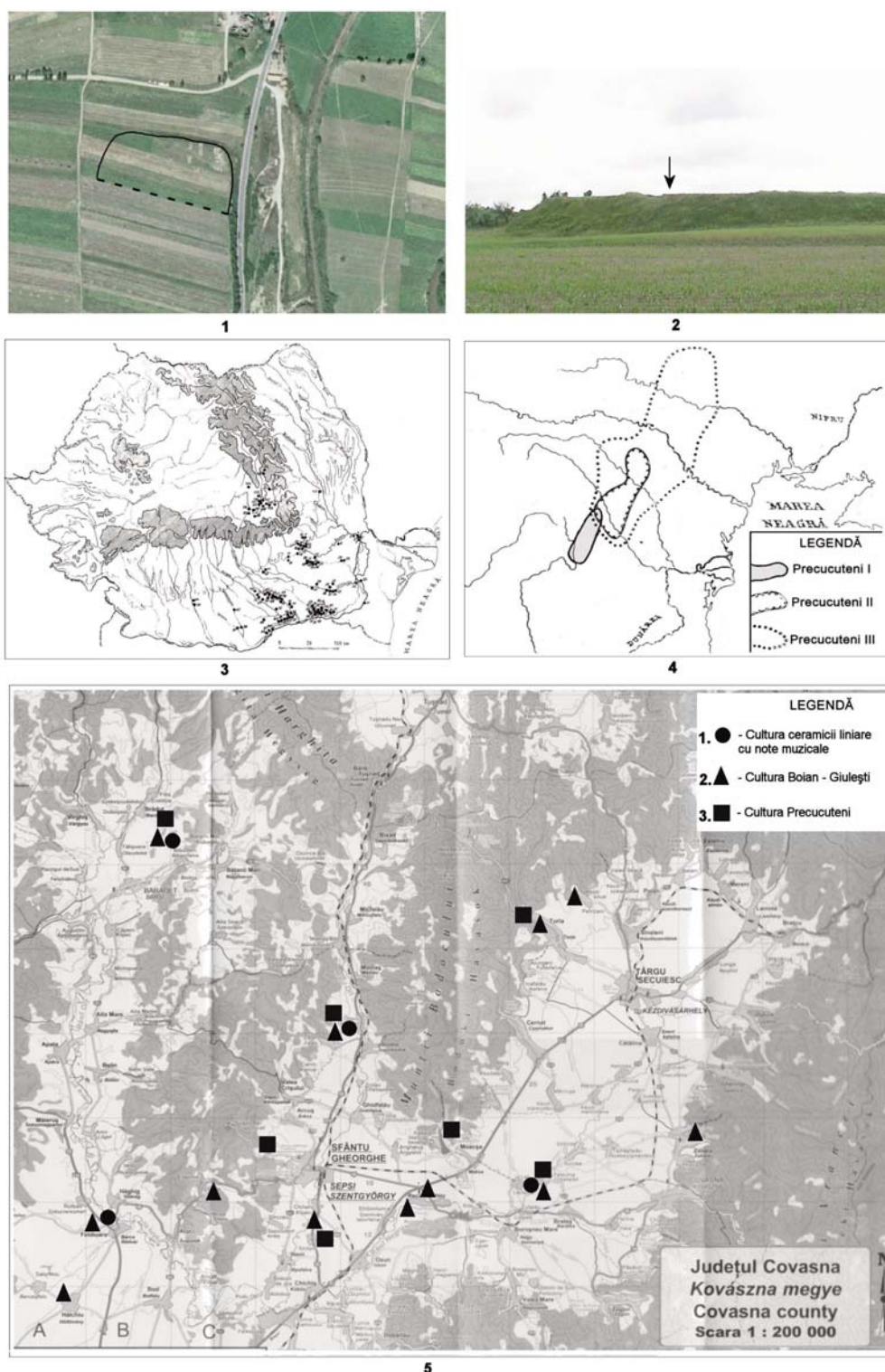
Vandova 1997

VESSELINA VANDOVA, *Typology of the Neolithic Small Altars from Southern Bulgaria*, în *Archaeology in Bulgaria*, vol. I, nr. 1, 1997, 23-29

Abrevieri - Abbreviations

C - carou
D - diametru
DG - diametrul gurii
GR - grosime
Gr - groapa

Î - înălțime
jud. - județ
LA - lățime
Nr.inv. - număr inventar
Pl. - planșă

Planșa I. Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna

1. Delimitarea sitului Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna : Fotografie aeriană; 2. Situl B. Vedere dinspre nord;
3. Așezările culturii Boian (după Comșa, 1974); 4. Aria de răspândire a culturii Precucuteni (după Marinescu-Bîlcu 1974, 213) ; 5. Descoperirile aparținând culturilor Ceramică liniară cu note muzicale, Boian-Giulești și Precucuteni din sud-estul Transilvaniei.

Plate I. Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County

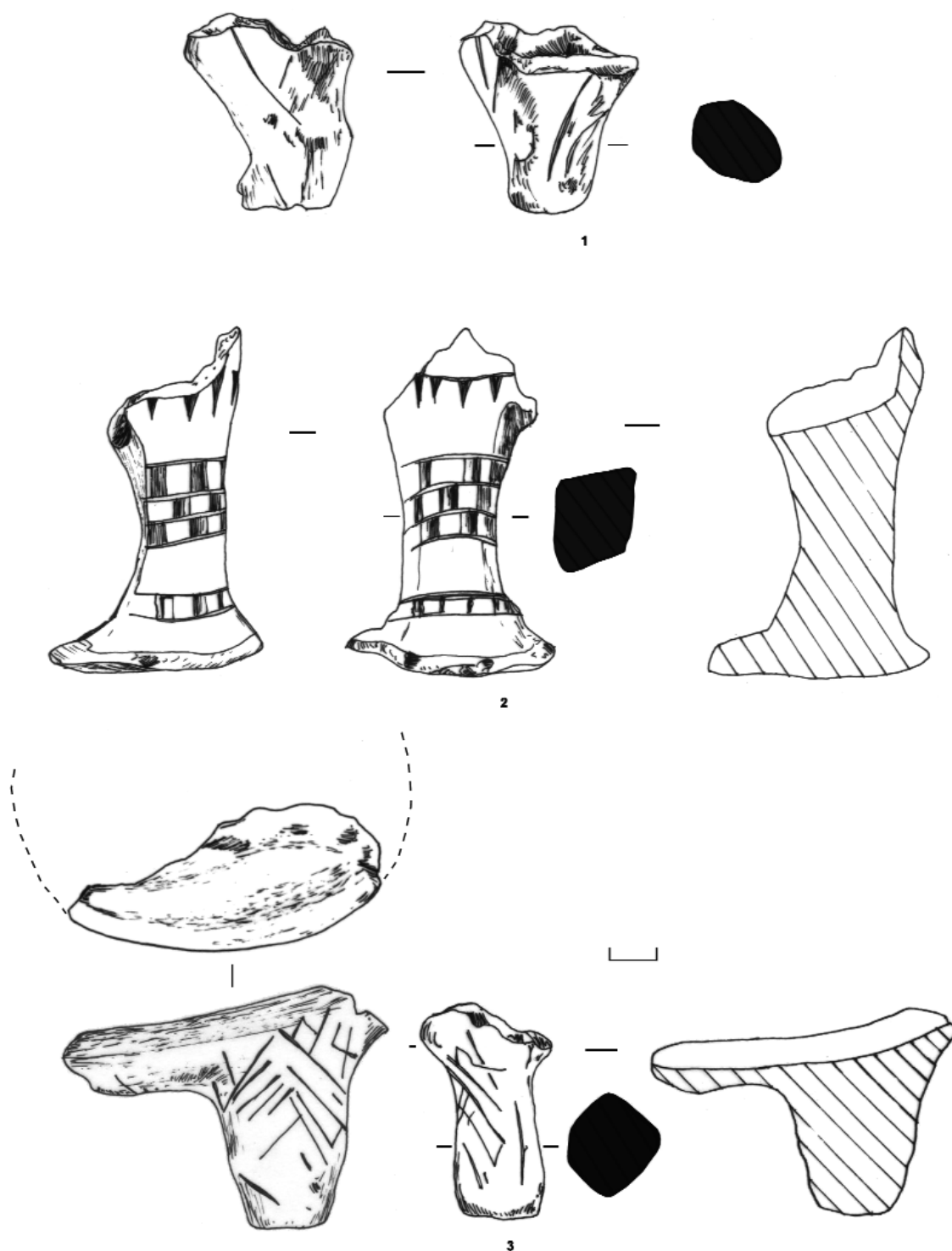
Demarcation of the Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County: Aerial photography; 2. Site B. Northern sight; 3. The settlements of the Boian cultures (apud Comșa 1974); 4. The dissemination area of the sites from Precucuteni culture. (apud Marinescu-Bîlcu 1974, 213); 5. The discoveries from Bankeramik, Boian-Giulești and Precucuteni from south-eastern Transylvania. Legend: 1. Bankeramik sites; 2. Boian-Giulești sites; 3. Precucuteni sites

Planșa II. Olteni „Căriera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna
1 – 3. Altărașe – fragmente; 1, 3: Loc. 1; 2: Complex 2

Plate II. Olteni, „Sand quarry”, Site B, Covasna County
1-3. Small altar models-fragments, 1, 3 Dwelling 1; 2: Complex 2

Planşa III. Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna

1 – 3. Altăraşe – fragmente; 1, 3 : Loc. 1; 2 : Complex 2

Plate III. Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County

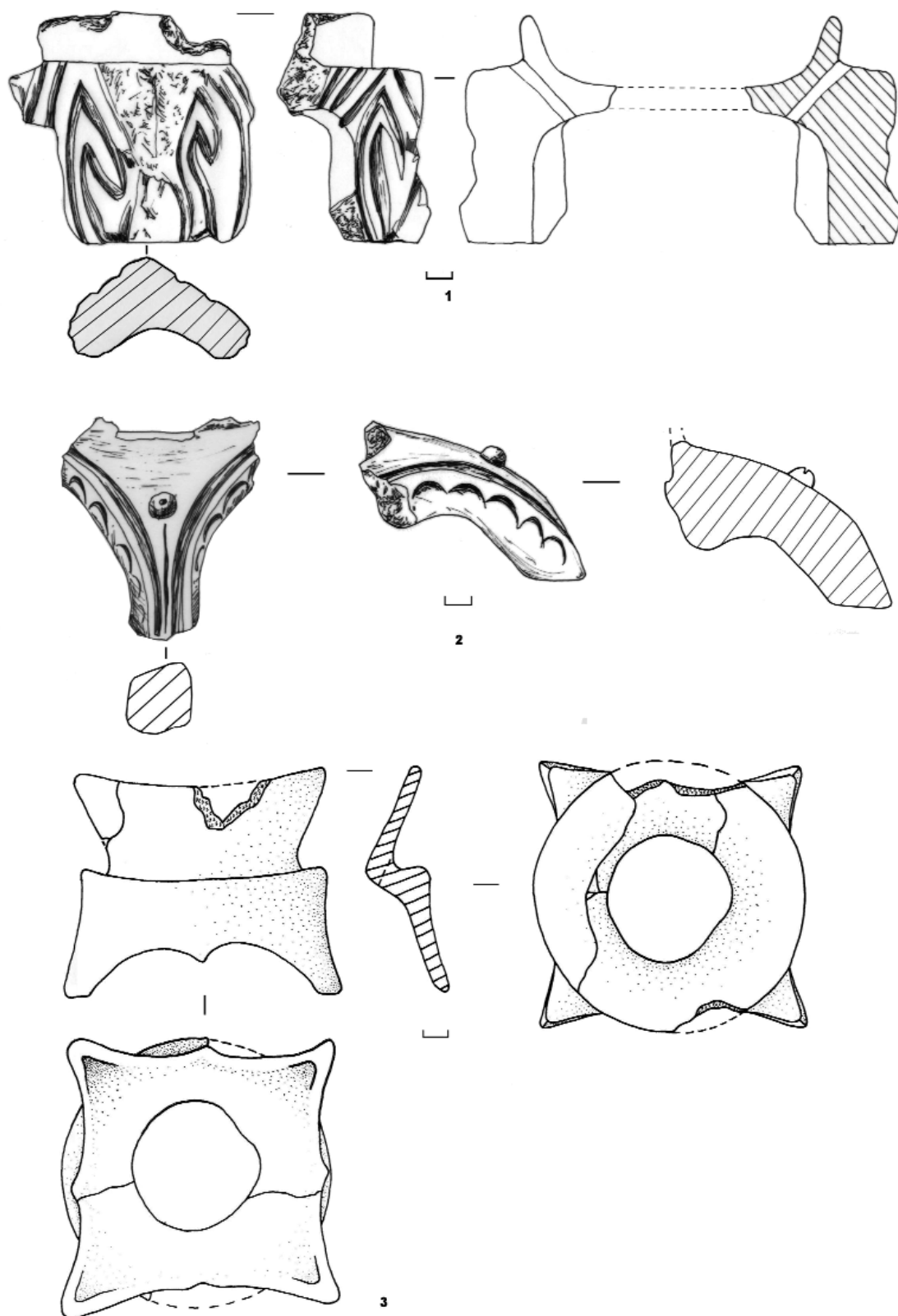
1-3 Small altar models –fragments; 1, 3 Dwelling 1; 2: Complex 2

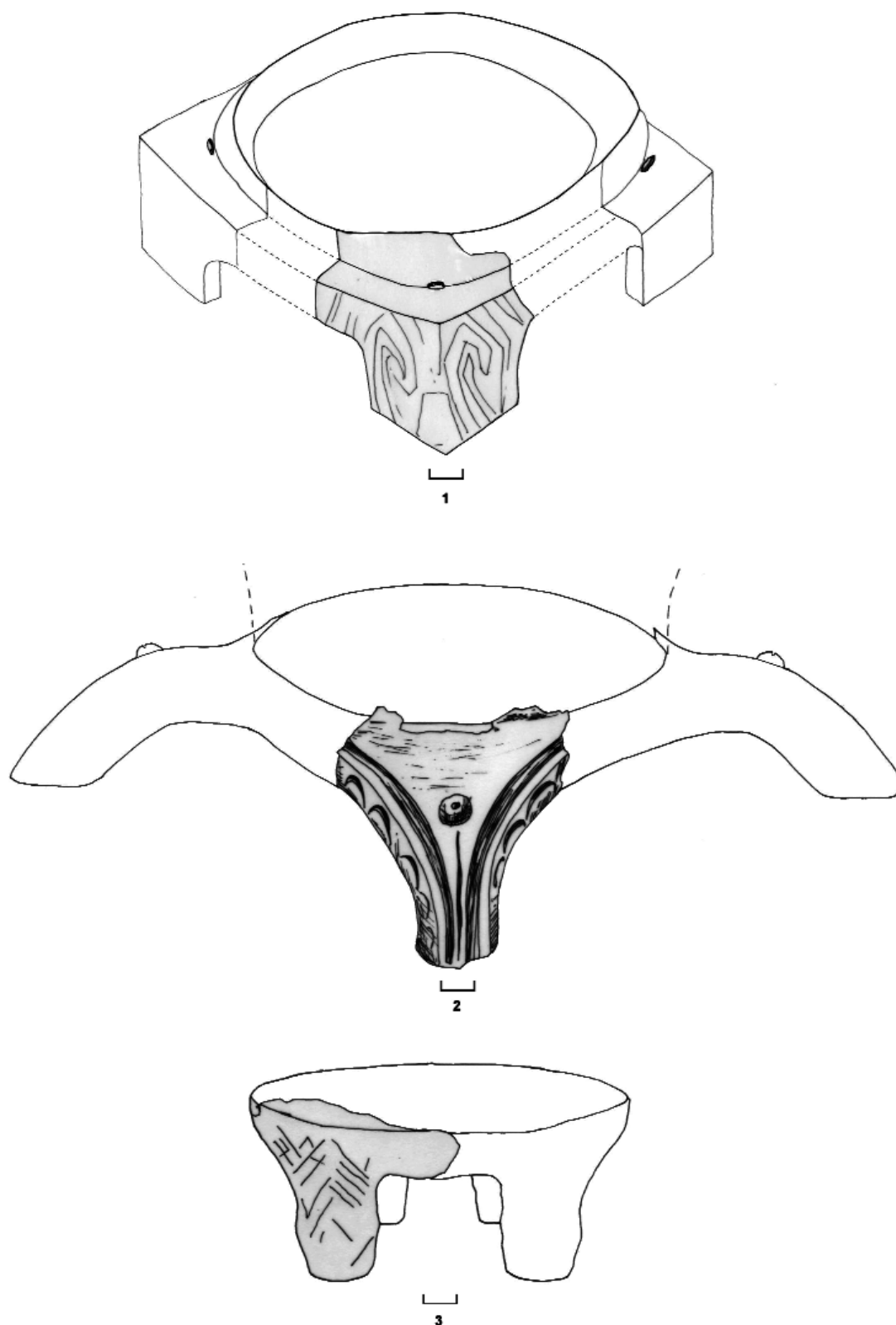
Planșa IV. Leț „Várhegy” jud. Covasna; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita
1 – 3. Altărașe. 1, 2 – Leț; 3 – Păuleni Ciuc - Ciomortan

Plate IV. Leț „Várhegy”, Covasna County; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County
1-3 Small altar models. 1,2- Leț ; 3-PăuleniCiuc-Ciomortan

Planşa V. Leţ „Varhegy” jud. Covasna; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetăţii”, jud. Harghita
1 – 3. Altăraşe. 1, 2 – Leţ; 3 – Păuleni Ciuc – Ciomortan

Plate V. Leţ „Várhegy”, Covasna County; Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetăţii”, Harghita County
1-3 Small altar models. 1, 2- Leţ; Păuleni Ciuc-Ciomortan

Planșa VI. Leț „Varhegy” jud. Covasna; Olteni „Cariera de Nisip”, Sit B, jud. Covasna
1 – 3. Reconstituire altăraș; 1, 2 – Leț; 3 – Olteni, Situl B

Plate VI. Leț „Várhegy”, Covasna County; Olteni „Sand quarry”, Site B, Covasna County
1-3 Reconstruction of small altar models; 1, 2- Leț; 3-Olteni, site B